

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 || [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 || [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGPAAM olympias.uoi.gr/32633 || [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο/videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 || [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 || [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33188 || [doi:heal.uoi.12943](https://doi.org/10.12943/heal.uoi.12943). EN Summary follows

Ο Πλωτίνος για την αυτοκτονία και την εύλογο εξαγωγή: Μια φιλοσοφική θεώρηση¹

Μαρία Μυλωνή²

Περίληψη

Η αυτοκτονία παραμένει ως τις μέρες μας ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, αφού εγείρει ερωτήματα, τα οποία επιδέχονται ποικίλες απαντήσεις και οι θέσεις που έχουν, κατά καιρούς, διατυπωθεί σχετικά με το θέμα, φτάνουν να είναι άκρως αντίθετες μεταξύ τους.

Οι αρχαίες κοινωνίες έδειχναν γενικά ανοχή απέναντι στην αυτοκτονία, αρκεί αυτή να είχε εύλογη αιτιολόγηση. Φυσικό είναι λοιπόν, να έχουν αποφανθεί επί του θέματος εκπρόσωποι διαφόρων σχολών της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι Πυθαγόρειοι, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, οι Κυνικοί, οι Στωικοί και οι Νεοπλατωνικοί. Οι απόψεις των τελευταίων και, πιο συγκεκριμένα, του ιδρυτή και κύριου εκπροσώπου της σχολής του Νεοπλατωνισμού, δηλαδή του Πλωτίνου, είναι και αυτές που θα παρουσιαστούν στην ανά χειράς εργασία.

Τι θέση πήρε ο Πλωτίνος απέναντι στην «εξαγωγή»; Αναγνώριζε περιστάσεις, κατά τις οποίες αυτή θα μπορούσε να δικαιολογηθεί και να χαρακτηριστεί «εύλογος» κι αν ναι, ποιές ήταν αυτές; Το φιλοσοφικό του σύστημα με τις τέσσερις υποστάσεις (Εν-Νους-Ψυχή-Υλη), που η καθεμιά δημιουργεί εξ απορροής την επόμενη και, ξεκινώντας από την τελευταία, επιστρέφει στην πρώτη, αποτελεί τον πυρήνα της φιλοσοφικής του σκέψης, καθώς γύρω από αυτό περιστρέφονται όχι μόνο η οντολογία και η κοσμολογία του, αλλά και η ηθική του.

Υπάρχει θέση για την αυτοκτονία σ' αυτό το θαυμαστό σύμπαν; Θα μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένη μια τέτοιου είδους πράξη, σε ένα σύστημα, στο οποίο η μυστική ένωση αποτελεί τον υπέρτατο σκοπό;

¹ 29-4-2017 19:30-21:00 Συνεδρία Σ10 Αυτοκτονία ή ευθανασία; Ομιλία 2η: [YouTube=IsgSVEVu1rE](https://www.youtube.com/watch?v=IsgSVEVu1rE) 12:12. Άρθρο: υποβολή 25-5-2022· αποδοχή 25-5-2023· κρίση από ομότεχνους (peer review): όχι. Αν οι σύνδεσμοι στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να αναφέρετε αυτό το άρθρο: Μυλωνή Μ. «Ο Πλωτίνος για την αυτοκτονία και την εύλογο εξαγωγή: Μια φιλοσοφική θεώρηση». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Σ101: σς 8. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33188> & <https://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12943>.

² Υποψήφια διδάκτωρ Φιλοσοφίας του τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Το 2011 της απονεμήθηκε Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης στην Ηθική Φιλοσοφία από το ίδιο Πανεπιστήμιο. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εντάσσονται στο χώρο της Ηθικής, του Νεοπλατωνισμού και των ασιατικών θρησκειών. Άρθρα της έχουν συμπεριληφθεί σε επιστημονικούς τόμους του Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης το 2012, 2013 και 2015. mariamiloni@gmail.com.

Η διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων είναι ο στόχος της παρούσας εισήγησης, που με οδηγό κείμενα του ίδιου του Πλωτίνου και αναλύσεις-σχόλια που έχουν γραφτεί, θα γίνει προσπάθεια να φωτιστούν οι βασικές πτυχές του ζητήματος.

Λέξεις κλειδιά: *Πλωτίνος, αυτοκτονία, εύλογος εξαγωγή, μυστική ένωση, φυσική στιγμή θανάτου, ηθική, ευθανασία, δυσθανασία, θάνατος πριν την ώρα του, θάνατος μετά την ώρα του, θάνατος στην ώρα του, αθανασία, πότε πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, πώς πρέπει να πεθαίνουμε, ΠώΠΠ, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠΠ.*

Plotinus on suicide and justifiable suicide: A philosophical consideration³

Maria Myloni⁴

Summary

Suicide remains a controversial issue, since it raises quite a large number of questions, which may be acceptable of a variety of answers. Furthermore, some of the opinions expressed on this matter, from time to time, are totally different from one another.

Ancient societies accepted suicide, as long as it was rationally justified. As it might be expected, many ancient thinkers, who represented various Greek schools of Philosophy, such as the Pythagoreans, Plato and Aristotle, the Cynics, the Stoics and the Neo-Platonic school, have expressed their ideas on this matter.

Which were Plotinus' notions on "withdrawal"? Did he accept circumstances, under which, it could be justified and characterized as "rational" and if so, which circumstances were these? His philosophical system- in which the productive vitality of the *One* creates *Nous*, which in turn creates *Psyche*, which infiltrates *Hyle*, to form the material world in the end- is the core not only of his ontology, but of his cosmology and ethics as well.

Is there a place for suicide in this universe? Could an act like this be justified in a system, in which the *return* and the *union* with the One is the ultimate goal?

The following essay aims to discuss some of the previous questions and shed light on the basic aspects of this matter.

Keywords: *Plotinus, suicide, plausible suicide, secret union, natural time of death, morality, euthanasia, death before its time, death in its time, death after its time, dysthanassia, dysthanasia, immortality, when should we die, WnSWD, how should we die, HSWD, why should we die, WySWD.*

---

³ 29-4-2017 19:30-21:00 Session: *S10 Suicide or euthanasia?* **Speech 2:** [YouTube=1sgSVEVu1rE](https://www.youtube.com/watch?v=1sgSVEVu1rE) 12:12. **Paper:** submitted 25 May 2017; accepted 6 May 2023; no peer reviewed. If the **links** at the top of the first page do not work: > Top of the 1st page: PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

Cite this article: Myloni M. «Plotinus on suicide and justifiable suicide: A philosophical consideration». In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium. University of Ioannina, Greece, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper S102: ps 8. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33188> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12943>.

⁴ PhD student at Department of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens (NKUA). Her research interests focus on Neoplatonism and Hindu Philosophy. mariamiloni@gmail.com.

Το φιλοσοφικό σύστημα του Πλωτίνου

Αντί εισαγωγής, θεώρησα προτιμότερο και πιο σκόπιμο για τις ανάγκες του δοκιμίου, να προτάξω μια σύντομη αναφορά στο φιλοσοφικό σύστημα του Πλωτίνου, όχι μόνο επειδή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, αλλά κυρίως επειδή αποτελεί τη βάση για την καλύτερη και βαθύτερη κατανόηση όλων των πτυχών της φιλοσοφίας του.

Ο Πλωτίνος έζησε τον 3^ο αι. μ.Χ. και είναι ο θεμελιωτής και σημαντικότερος εκπρόσωπος του Νεοπλατωνισμού, ο οποίος θεωρείται ως το τελευταίο φιλοσοφικό ρεύμα της ελληνικής αρχαιότητας (Πελεgrίνης, 2004). Γεννήθηκε στη Λυκόπολη της Αιγύπτου, γύρω στο 204 μ.Χ. και η καταγωγή του ήταν μάλλον ελληνική. Οι περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή του, μας παραδίδονται από τον στενό μαθητή και βιογράφο του, Πορφύριο, ο οποίος δεν αναφέρει τίποτα για την οικογένεια και τα παιδικά του χρόνια. Μπορούμε να υποθέσουμε πως ήταν μέλος της ελληνικής ή εξελληνισμένης αριστοκρατίας της Αιγύπτου (Rist, 1967, 4).

Στη Ρώμη ανέπτυξε και δίδαξε το δικό του φιλοσοφικό σύστημα, μέσα στο οποίο ενσωματώνονται στοιχεία της φιλοσοφικής σκέψης των Πυθαγορείων, των Ελεατών, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και των Στωικών. Αρχικά δίδασκε σε ένα μικρό κύκλο φίλων και μαθητών και η προσέλευση στα μαθήματά του ήταν ελεύθερη. Η διδασκαλία του περιλάμβανε το σχολιασμό φιλοσοφικών κειμένων, ενώ παράλληλα γινόταν ελεύθερη συζήτηση, όπως περιγράφει ο Πορφύριος (O'Meara, 1991, 5).

Ο Πλωτίνος ισχυρίστηκε ότι η πραγματικότητα δεν είναι μονοσήμαντη, αλλά διακρίνεται σε διάφορα επίπεδα, που χαρακτηρίζονται από μια αυστηρή ιεράρχηση μεταξύ τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει επικοινωνία ανάμεσά τους. Απεναντίας, παρά την υφιστάμενη μεταξύ τους σαφή, ριζική οντολογική διαφορά, υπάρχει μια συνεχής αμφίδρομη ροή αναφοράς του ενός επιπέδου πραγματικότητας προς το άλλο (Πελεgrίνης, 1997, 58-59). Βασικός άξονας στη φιλοσοφική του θεωρία είναι η αρχή της **απορροής**. Το σύστημά του συντίθεται καταρχήν από την ανώτατη υπόσταση, το **Έν**, του οποίου η ουσία παραμένει απόλυτα ενιαία και αμετάβλητη, σε αντίθεση με τις επενέργειές της, οι οποίες χαρακτηρίζονται από πολλαπλότητα και μεταβλητότητα (Windelband & Heimsöeth, 2001: 284). Είναι η πρώτη αρχή από την οποία προήλθαν τα πάντα και ταυτίζεται με το ύψιστο αγαθό, ενώ η αυθεντική ενότητα και απλότητά του, το καθιστούν άυταρκες και τέλειο (Πελεgrίνης, 1997: 78). Οι επενέργειές του, που αποτελούν το σύμπαν, δεν πρέπει να θεωρούνται διακλαδώσεις και τμήματα του Ενός, αλλά αντίθετα επενέργειες της ουσίας του, που πηγάζουν αναγκαστικά απ' αυτήν, χωρίς όμως να την αλλοιώνουν (Windelband & Heimsöeth, 2001: 284). Το Έν βρίσκεται πέραν της μεταβολής και της αδράνειας, έξω από τον κόσμο των πραγμάτων, που κατ' ανάγκη, είτε κινούνται και μεταβάλλονται, είτε μένουν αδρανή. Το Έν δεν είναι πράγμα, ούτε ποιότητα, ούτε ποσότητα, δεν κινείται, ούτε μένει ακίνητο και δεν βρίσκεται μέσα σε χώρο και χρόνο (Πελεgrίνης, 1997: 80).

Μία εικόνα που χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να κάνει πιο κατανοητή τη σχέση του ενός με τις υπόλοιπες υποστάσεις είναι αυτή του φωτός. Το φως, χωρίς να χάνει τίποτα από την ουσία του και χωρίς να κινείται, ακτινοβολεί μέσα στο σκοτάδι και δημιουργεί μια ατμόσφαιρα φωτεινότητας, της οποίας η ένταση ελαττώνεται, όσο απομακρύνεται από την πηγή της, ώσπου τελικά χάνεται στο σκοτάδι (Windelband & Heimsöeth, 2001: 284).

Από το Έν προήλθε πρώτα ο **Νούς**, η δεύτερη ύστερα από το Έν υπόσταση της πραγματικότητας, που βρίσκεται έξω από τη ροή και τη φθορά χρόνου, όπως και η δημιουργός αιτία του. Όπως από τη μονάδα γίνεται πρώτα απ' όλα η δυάδα, έτσι κι από τη δημιουργική δύναμη του Ενός, γεννάται ο Νούς, ο οποίος είναι διπλός και δεύτερος στην ιεραρχία (Βιζυηνός, 104). Ο Πλωτίνος επιμένει ότι ο Νούς εκπορεύεται εκ του Ενός (και η Ψυχή εκ του Νούς), χωρίς αυτή η παραγωγή να επηρεάζει με οποιονδήποτε τρόπο την πηγή. Δεν υπάρχει καμία εσκεμμένη ενέργεια από μέρους του Ενός, καμία βούληση, κανένας σχεδιασμός, καμία επιλογή και καμία μέριμνα για αυτό που παράγει. Όταν περιγράφει ακριβέστερα τον τρόπο με τον οποίο ο Νούς εκπορεύεται εκ του Ενός, αναφέρει ότι υπάρχουν δύο ευδιάκριτες «στιγμές» σ' αυτή την άχρονη γένεση. Κατά την πρώτη εκπορεύεται εκ του Ενός μία αδιαμόρφωτη, λανθάνουσα δύναμη, μία ακαθόριστη ζωτικότητα, ένα «αρχικώς μη-ορών, ορώμενο», ενώ κατά τη δεύτερη «στιγμή» το εκπορευόμενο στρέφει το βλέμμα του προς τα πίσω για να αντικρύσει το

Ένα, κι έτσι συνειδητοποιεί την ύπαρξή του και γεμίζει περιεχόμενο. Η πρόσδοση πραγματικού και συγκεκριμένου περιεχομένου σε αυτή την ακαθόριστη ζωτικότητα είναι αποτέλεσμα της στοχαστικής στροφής του Νού προς το Ένα, χωρίς να σημαίνει ότι λαμβάνει τη μορφή του, επειδή το Ένα δεν έχει καμία μορφή να του δώσει. Όταν ο Νούς στοχάζεται το Ένα, παρόλο που στρέφει την προσοχή του προς την απόλυτη ενότητα της πηγής του, δεν είναι σε θέση να την αντιληφθεί όπως πραγματικά είναι, αλλά τη διασπά σε πολλά μικρά κομμάτια κι έτσι σχηματίζει τον εαυτό του ως την «ενότητα εντός της πολλαπλότητας» που είναι ο Κόσμος των Ιδεών (Armstrong, 2006: 99-101). Ο Νούς δηλαδή, περικλείει μέσα του τις Ιδέες, τα αρχέτυπα των αισθητών πραγμάτων και των ανθρώπινων δεξιοτήτων, τα πρότυπα πάνω στα οποία θα οικοδομηθούν, στη συνέχεια της δημιουργικής διαδικασίας, τα αντικείμενα του κόσμου που παρατηρούμε γύρω μας. Ωστόσο, παρά την πολλαπλότητά του, ο Νούς διατηρεί πάντα την ταυτότητά του. Παραμένει ένα με τις ιδέες, έστω κι αν καθεμιά από αυτές αποτελεί μια αυτοτελή δύναμη. (Πελεγρίνης, 1997: 82).

Διά της απορροής της ενέργειας του Νού, δημιουργείται η τρίτη στην οντολογική διαβάθμιση της πραγματικότητας υπόσταση, η **Ψυχή**, που και αυτή δραστηριοποιείται, δίνοντας μορφή σωματικότητας στην **Ύλη**. Η ιδιότυπη θέση της Ψυχής, έγκειται στο ότι θεάται το περιεχόμενο του Νού, τον κόσμο των Ιδεών, τον δέχεται μέσα της, και σύμφωνα με αυτό το πρότυπο (εικών), διαμορφώνει τον αισθητό κόσμο. Σε σχέση με τον δημιουργικό Νού, η Ψυχή είναι εκείνο που δέχεται, δηλαδή κάτι παθητικό. Σε σχέση με την Ύλη είναι ενεργητική. Αυτή η δυαδικότητα στη σχέση της προς το ανώτερο και το κατώτερο τονίζεται τόσο πολύ, ώστε και αυτή διπλασιάζεται. Η ανώτερη, η **καθαυτή ψυχή**, είναι βυθισμένη στη μακάρια θέαση των Ιδεών. Η κατώτερη ψυχή, η «φύσις», είναι η δύναμη που δίνει μορφή. Η επενέργεια της Ψυχής στην Ύλη θεωρείται οπωσδήποτε σκόπιμη, γιατί ανάγεται στο Νού και στη λογική ικανότητα (λόγος). Παράλληλα όμως, επειδή αυτή η επενέργεια είναι έργο της κατώτερης ψυχής, θεωρείται ότι είναι και ασύνειδη, φυσικά αναγκαία δύναμη, που δεν τείνει σε κάποιο σκοπό (Windelband & Heimsöeth, 2001: 285-286).

Η διπλή ιδιότητα της Ψυχής, ως δημιουργήματος και ως δημιουργού αιτίας, την τροφοδοτεί με δύο αντίρροπες μεταξύ τους δυνάμεις. Μία που τη σπρώχνει προς τα πάνω, προς το Νού, από τον οποίο προήλθε και μία δύναμη που την έλκει προς τα κάτω, προς τον κόσμο της Ύλης. Η αμφίδρομη αυτή ροπή, είναι ανάλογη της διπλής τάσης που διέπει τη συμπεριφορά του Νού, ο οποίος έλκεται από το Έν, το γεννήτορά του, αλλά ωθείται και προς την Ψυχή, το γέννημά του (Πελεγρίνης, 1997: 85). Οι πλωτίνειες υποστάσεις βρίσκονται σε μια σχέση ιεραρχικής διάκρισης, μέσα στα πλαίσια μιας ενότητας. Δεν είναι αποκομμένες η μία από την άλλη. Το Ένα και ο Νούς είναι πάντοτε παρόντα για την Ψυχή και επενεργούν σε αυτήν, και αυτή η αέναη παρουσία και επενέργεια είναι η σημαντικότερη συνειδητοποίηση που έχει να προσφέρει σ'εμάς (που η ουσία μας είναι η Ψυχή) ο φιλοσοφικός στοχασμός (Armstrong, 2006: 114).

Φτάνουμε έτσι στην **Ύλη**, η οποία ανήκει στην κατώτερη οντολογική βαθμίδα. Σύμφωνα με τον Πλωτίνιο δεν πρέπει να θεωρείται σωματική μάζα, αλλά απεναντίας άυλη, «ασώματος», σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του ίδιου (Πλωτίνιος, 3.6.7). Τα υλικά σώματα πλάθονται από αυτήν, αυτή όμως δεν έχει σωματικότητα. Η φύση της δεν είναι ούτε σωματική, ούτε πνευματική και γι' αυτό είναι αδύνατο να προσδιοριστεί με κάποια ιδιότητα. Η Ύλη είναι η απόλυτη αρνητικότητα, η καθαρή στέρηση, η ολοκληρωτική απουσία του «είναι», το απόλυτο «μη είναι». Σχετίζεται με το Έν όπως το σκοτάδι με το φως, όπως το κενό με το πλήρωμα (Πλωτίνιος, 2.4.12). εξαιτίας αυτής της καθαρής αρνητικότητας, η Ύλη δεν προσδιορίζεται με κάποιο αξιολογικό κατηγορημα. Είναι το κακό, η απόλυτη στέρηση (πενία παντελής), η άρνηση του Ενός και του είναι και άρα άρνηση του αγαθού (απουσία αγαθού). Έτσι η έννοια του κακού παίρνει την ξεχωριστή της μορφή. Το κακό δεν είναι κάτι θετικό που υπάρχει καθαυτό, αλλά η στέρηση, η έλλειψη του αγαθού, το μη είναι (Windelband & Heimsöeth, 2001: 287). Ο φιλόσοφος παραλληλίζει την Ύλη με καθρέφτη, που μας δείχνει τα πράγματα σαν να βρίσκονται μέσα του, ενώ στην πραγματικότητα αυτά είναι αλλού, που μας εμφανίζεται σαν να είναι πλήρης, ενώ η αλήθεια είναι ότι αυτός είναι άδειος, που δεν περιέχει τίποτα απολύτως και προσποιείται για το καθετί. Αναλογικά, μπορεί όλες οι μορφές του αισθητού κόσμου να ανάγονται στην Ύλη, αλλά στην πραγματικότητα αυτές δεν ταυτίζονται μαζί της (Πελεγρίνης, 1997: 66). Κατά τον Πλωτίνιο ο αισθητός κόσμος δεν είναι καθαυτό κακός, αλλά ούτε και καθαυτό καλός. Επειδή μέσα σ' αυτόν το φως

μεταβάλλεται σε σκοτάδι, είναι καλός, στο βαθμό που μετέχει στην ουσία το Ενός, του αγαθού και κακός εφόσον μετέχει στην Ύλη ή στο κακό.

Ποιός όμως ήταν ο στόχος για την επίτευξη του οποίου στοχαζόταν, δίδασκε και συνέγραφε; Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου, στη νεκρική του κλίνη, ο στόχος του ήταν να επαναφέρει το θείο στοιχείο που έχουμε μέσα μας στο θείο Παν. Η φύση του ανθρώπου, σύμφωνα με τον φιλόσοφο, είναι εν μέρει θεϊκή.⁵ Το αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι η επίτευξη του πραγματικού σκοπού μας. Να συνειδητοποιήσουμε το θείο στοιχείο μέσα μας και, μέσω της αφύπνισης και της συνειδητοποίησης του ανώτερου εαυτού μας και της θέσης του στην πραγματική φύση των πραγμάτων, να ενωθούμε με το Καλό (Εν). Μας επιστράφει συνεχώς την προσοχή στο γεγονός ότι ο μοναδικός τρόπος να γνωρίζουμε τον εαυτό μας είναι εντός των πλαισίων του κόσμου που μας περιβάλλει. Είναι ανάγκη να συνειδητοποιούμε τη θέση μας στο σύμπαν και τη σχέση μας με αυτό, αφού το σύμπαν βρίσκεται μέσα μας κι εμείς μέσα σ' αυτό με τέτοιο τρόπο που, από μία άποψη, ταυτιζόμαστε. Η ορμέμφυτη επιθυμία για την επιστροφή στην πηγή είναι συνυφασμένη στην ψυχή κάθε δημιουργήματος. Πρέπει όμως να επιλέγουμε συνειδητά την άνοδό μας και να εστιάζουμε στο καλό, του οποίου η επιδίωξη είναι μέρος της ίδιας μας της φύσης, έτσι ώστε να εξελιχθούμε προς αυτό που ανέκαθεν ήμασταν. Η ανώτερη μορφή ζωής είναι μία ζωή έντονης, εσωστρεφούς και αυθύπαρκτης διαλογιστικής δραστηριότητας (Armstrong, 2006: 71-73). Η επιστροφή λοιπόν επιτυγχάνεται χωρίς την παρέμβαση εξωτερικών μεσαζόντων. Ο άνθρωπος μπορεί να συλλάβει τις Ιδέες, διότι οι Ιδέες είναι ήδη παρούσες μέσα στη δομή της ψυχής. Και επειδή το κρυμμένο κέντρο από το οποίο εκπηγάζει αυτή η δομή συμπίπτει με το Κέντρο όλων των πραγμάτων, ο άνθρωπος μπορεί να ελπίζει σε σπάνιες στιγμές να επιτύχει πλήρη ενοποίηση. Αυτή ακριβώς είναι η αρχή της μυστικής ενώσεως. Η τεχνική της επιτεύξεως της δεν είναι για τον Πλωτίνιο φυσιολογική ή μαγική, αλλά διανοητική. Η μυστική ένωση δεν αποτελεί υποκατάστατο της διανοητικής προσπάθειας, αλλά το αποκορύφωμα και τον σκοπό της. Τέλος, η ενοποιούσα εμπειρία είναι μέσα στο σύστημά του ένα φυσικό γεγονός, όχι μια υπερφυσική χάρις όπως στον Χριστιανισμό (Dodds, 1977: 44-46).

Ο Πλωτίνος για την αυτοκτονία

Η πραγματεία που έγραψε ο Πλωτίνος σχετικά με την αυτοκτονία⁶ ανήκει, σύμφωνα με τον Πορφύριο,⁷ στην πρώτη συγγραφική περίοδο του δασκάλου του (Πορφύριος, Π.Β.4). Αρχίζει με τη φράση «Μη

⁵ Οι έννοιες του «θείου» και του «θεού» στα αρχαία ελληνικά είχαν πολύ πιο πλούσιες αλλά και ομιχλώδεις σημασιολογικές αποχρώσεις από αυτές με τις οποίες χρησιμοποιούνται στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση, στα πλαίσια της οποίας η χρήση των όρων «Θεός» και «θείος, θεία, θείον» περιορίζεται κυρίως στην υπερβατική γενεσιουργό αιτία όλων των πραγμάτων και όταν, σπανίως, επεκτείνεται σε οποιαδήποτε δημιουργηθέντα όντα, γίνεται με προσεκτικά επιλεγμένη διατύπωση. Στην παγανιστική πλατωνική παράδοση, από την άλλη μεριά, ο όρος «θεός» και τα παράγωγά του χρησιμοποιούνται με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο: σπανίως για να αναφερθούν στην υπερβατική πηγή της υπάρξεως (και τότε μόνον εάν αυτό καθίσταται απολύτως σαφές από τα συμφραζόμενα), και συνήθως σε μία ποικιλία όντων που καταλαμβάνουν διάφορες ιεραρχικές θέσεις εντός του σύμπαντος (συμπεριλαμβανομένου του πραγματικού εαυτού του ανθρώπου), των οποίων η ύπαρξη βασίζεται εξ ολοκλήρου στην ύψιστη αρχή (Armstrong, 2006: 72).

⁶ Ο τίτλος που δίνει ο Πορφύριος (μαθητής, βιογράφος κι εκδότης του Πλωτίνου) στην συγκεκριμένη πραγματεία, την ένατη κατά σειρά στην πρώτη Εννεάδα, είναι «Περί Εξαγωγής». Παρόλ' αυτά, στο «Περί του Πλωτίνου Βίου και της τάξεως των βιβλίων αυτού» αναφέρεται από τον ίδιο ως «Περί (της εκ του βίου) ευλόγου εξαγωγής», τίτλος που παραπέμπει απευθείας στο στωικό περί αυτοκτονίας δόγμα. Οι στωικοί παρομοίαζαν τον βίο με ένα μακρύ συμπόσιο, το οποίο είναι δυνατό να διαλυθεί εκουσίως για πέντε λόγους: 1) έπειτα από θεϊκή εντολή, 2) εξαιτίας τυραννικού εξαναγκασμού να διαπράξει κανείς αισχροτήτες, 3) παρατεταμένη σωματική ασθένεια, 4) φτώχεια, 5) παραφροσύνη (Πλωτίνος, 2006: 374-375).

⁷ Σε τρεις περιόδους χωρίζει τα έργα του δασκάλου του ο Πορφύριος. Σε αυτά που γράφτηκαν προτού ο ίδιος πάει στη Ρώμη και συναντηθεί με τον Πλωτίνιο, σε αυτά που γράφτηκαν το διάστημα που ήταν μαζί του, και σε αυτά που γράφτηκαν όταν ο Πορφύριος ήταν πλέον στη Σικελία και η ζωή του Πλωτίνου έφτανε στο τέλος της.

βγάλεις την ψυχή σου, για να μη βγεί έχοντας κάτι» (Πλωτίνος, 1.9.1)⁸, ενώ λίγο παρακάτω αναφέρει πως όταν κάποιος αποπειράται να επιφέρει τη διάλυση του σώματός του, δεν είναι απαθής, αλλά υπάρχει στεναχώρια, οδύνη ή θυμός, όμως κανείς δεν πρέπει να κάνει κάτι μ' αυτόν τον τρόπο (Πλωτίνος, 1.9.8-11). Αυτό που λέει ο φιλόσοφος εδώ είναι ότι δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα περιστάσεις, κατά τις οποίες είναι αρμόζον για κάποιον να αυτοκτονήσει, επειδή είναι εξαιρετικά δύσκολο να κατορθωθεί αυτό, χωρίς να είναι παρόν κάποιο στοιχείο «πάθους», το οποίο θα αποτελούσε βάρος για την ασώματη ψυχή και ίσως θα συνέτεινε στο να ενσαρκωθεί ξανά.⁹ Αντίθετα κάποιος θα έπρεπε να περιμένει υπομονετικά το φυσικό του θάνατο, ώστε το σώμα του, έχοντας χάσει την αρμονία του, να μην μπορεί να κρατήσει την ψυχή δέσμια μέσα του (Dillon, 1994, 233).

Αμέσως μετά, παραθέτει αυτό που –προφανώς– θεωρεί ως την δυσκολότερη κατάσταση, με την οποία μπορεί να έρθει αντιμέτωπος κάποιος. Το να αισθανθεί, δηλαδή, ότι αρχίζει να χάνει τα λογικά του. Αφού επισημαίνει ότι αυτό δεν μπορεί να συμβεί στον σοφό, συνεχίζει λέγοντας ότι, ακόμη και να συνέβαινε, αυτός θα κατέτασσε την αυτοκτονία στα **λόγω περιστάσεων** προτιμότερα (αναγκαία) και όχι στα **καθαυτά** προτιμότερα (Πλωτίνος, 1.9.11-14). Κλείνει αναφέροντας πως ούτε η χρήση δηλητηρίων, προκειμένου να αυτοκτονήσει κάποιος, είναι καλή για την ψυχή, ούτε αυτή πρέπει να βγαίνει πριν από τον προκαθορισμένο χρόνο που έχει δοθεί στον καθένα – εκτός αν αυτό είναι αναγκαίο. Κανείς δεν πρέπει να βγάλει την ψυχή του, όσο υπάρχει η δυνατότητα βελτίωσης (Πλωτίνος, 1.9.14-19).

Είναι εμφανές ότι στη συγκεκριμένη πραγματεία, η στάση του Πλωτίνου απέναντι στην αυτοκτονία είναι γενικά αρνητική. Αν η ψυχή απομακρυνθεί από το σώμα με την εν λόγω πρακτική, αυτό δεν γίνεται να λάβει χώρα, χωρίς η ψυχή να «μολυνθεί» από οδύνη ή θυμό (πάθη) κι έτσι το να αυτοκτονήσει κανείς δεν μπορεί ποτέ να είναι *εύλογο*, αφού θα είναι το αποτέλεσμα κάποιου πάθους. Επιπλέον αν η ώρα του θανάτου για κάποιον είναι προκαθορισμένη από τη μοίρα, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει ευτύχημα το να αυτοκτονήσει πριν από αυτή, αφού έτσι θα κατέστρεφε την όποια πιθανότητα βελτίωσης σ' αυτή τη ζωή. Φαίνεται πως ο φιλόσοφος θεωρούσε απίθανο να είναι κάποιος αγαθός σε τέτοιο βαθμό, που να μην έχει περιθώρια να βελτιωθεί (Rist, 1967, 176). Ωστόσο, ο Πλωτίνος φαίνεται να αναγνωρίζει εδώ και κάποιου είδους «αναγκαιότητα», την παράνοια, η οποία θα μπορούσε να ωθήσει κάποιον να αφαιρέσει την ίδια του τη ζωή και η πράξη του αυτή να είναι δικαιολογημένη. Η άποψη αυτή δεν ακούγεται και τόσο περίεργη, αν κανείς σκεφτεί τον υπέρτατο σκοπό του φιλοσοφικού του συστήματος, ο οποίος απαιτεί καθαρό νου και χρήση του λόγου (έλλογη ικανότητα). Παρόλο που ο ίδιος διασαφηνίζει ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί στον σοφό ή αν συνέβαινε θα ανήκε στα αναγκαία και όχι στα βουλητά, είναι ξεκάθαρο πως είναι πρόθυμος να δεχτεί – σε εξαιρετικές περιπτώσεις βέβαια – την αυτοκτονία.

Ερχόμαστε τώρα σε μία άλλη, αρκετά μεταγενέστερη πραγματεία, από αυτές που γράφτηκαν τα τελευταία χρόνια της ζωής του Πλωτίνου. Έχει τίτλο «Περί Ευδαιμονίας» και περιέχει ορισμένα χωρία, στα οποία ο φιλόσοφος δείχνει πιο ξεκάθαρος απέναντι στο εν λόγω ζήτημα.¹⁰ Θέμα της πραγματείας είναι η φύση της ευδαιμονίας και οι πιθανοί κίνδυνοι για τη διατάραξή της. Πολλά από τα παραδείγματα – εν είδει επιχειρηματολογίας – που παραθέτει ο φιλόσοφος ομοιάζουν με αυτά των Στωικών, υπέρ της αυτοκτονίας, έτσι δεν θα ήταν αφύσικο να επανέλθει σε αυτό το ευαίσθητο θέμα. Συγκεκριμένα, στην παράγραφο 7, ο Πλωτίνος αναφέρει πως σε περίπτωση που κάποιος πιαστεί αιχμάλωτος και δεν είναι

⁸ Η φράση αυτή φαίνεται να είναι αναφορά στους «Χαλδαϊκούς Χρησμούς» και παραμένει μυστήριο γιατί ο Πλωτίνος επέλεξε να την παραθέσει. Οι μελετητές του πάντως δείχνουν απροθυμία να δεχτούν ότι παραπέμπει στην αυθεντία των Χαλδαϊκών λογίων (Πλωτίνος, 2006: 378).

⁹ Η ιδέα αυτή δεν φαίνεται να συνάδει με τη θεωρία του για την καθαυτό ψυχή, σύμφωνα με την οποία, η τελευταία μένει απόλυτα αδιαπέραστη από οτιδήποτε σωματικό. Καθώς όμως η «Περί Εξαγωγής» είναι από τις πρώτες του πραγματείες, θα μπορούσε κάλλιστα να μην έχει ολοκληρώσει την εν λόγω θεωρία του όταν συνέγραφε αυτή την πραγματεία (Dillon, 1994: 233).

¹⁰ Σύμφωνα με το άρθρο του John Dillon «Singing without an Instrument: Plotinus on Suicide», κορυφαίοι σχολιαστές του Πλωτίνου, όπως οι Beutler και Theiler, καθώς και οι A. H. Armstrong και Brehier, έχουν αναγνωρίσει ότι ο φιλόσοφος αιτιολογεί την αυτοκτονία στην «Περί Ευδαιμονίας» πραγματεία του (Dillon, 1994: 231).

δυνατή πια η ευδαιμονία, τότε «ο δρόμος είναι πλάι» για τη φυγή (Πλωτίνος, 1.4.7).¹¹ Εδώ ίσως έχουμε απλά μία αναφορά στην «εύλογον εξαγωγήν», σε μία περίπτωση που και οι Στωικοί, πιθανόν, θα ενέκριναν, στην περίπτωση δηλαδή, που κάποιος πιανόταν αιχμάλωτος κι εξαναγκαζόταν να προβεί σε αισχρές πράξεις ή ο τρόπος ζωής του ήταν τέτοιος που δεν του επέτρεπε πλέον την προσπάθεια για επίτευξη της ευδαιμονίας. Κι εδώ βέβαια, μπορεί να παρατηρήσει κανείς, ότι καθοριστικός παράγοντας για το αν η πράξη της αυτοκτονίας δύναται να θεωρηθεί λογικά δικαιολογημένη, είναι η ευχέρεια κάποιου, αιχμάλωτος ων, να φτάσει στον υπέρτατο σκοπό του και μπορούμε κάλλιστα από τα παραπάνω, να συμπεράνουμε πως στην αντίθετη περίπτωση, αν κάποιος δηλαδή, ενώ τελεί σε καθεστώς αιχμαλωσίας, μπορεί να είναι ευδαίμων, τότε ο φιλόσοφός μας δεν θα ενέκρινε το να αφαιρέσει τη ζωή του και να μην περιμένει το φυσικό του θάνατο.

Στην αμέσως επόμενη παράγραφο, δίνοντας άλλο παράδειγμα και αναφερόμενος σε αόρητους σωματικούς πόνους, λέει πως ο σοφός θα τους υπομείνει όσο μπορεί κι αν ξεπεράσουν την αντοχή του, θα τον σκοτώσουν. Αμέσως μετά όμως προσθέτει: «*Τί γίνεται όμως αν χάσει τη συνείδησή του ή αν ο πόνος επιμείνει, έχοντας φτάσει σε μεγάλη ένταση, χωρίς όμως η σφοδρότητα του να τον σκοτώσει; Αν επιμείνει, θα αποφασίσει μόνος του τί χρειάζεται να κάνει. Διότι δεν χάνει την αυτοκυριαρχία του σ' αυτές τις περιστάσεις*» (Πλωτίνος, 1.4.8). Άλλο ένα χωρίο λοιπόν, στο οποίο ο φιλόσοφος φαίνεται να κάνει αρκετά σαφή αναφορά στην αυτοκτονία, κι εδώ έχουμε ένα κοινό στοιχείο με το χωρίο της «Περί Εξαγωγής» πραγματείας, που δεν είναι άλλο από την απώλεια συνείδησης, η οποία μπορεί να μην αποτελεί προϋπόθεση για την ευδαιμονία, ωστόσο η απουσία της καθιστά την ενσώματη ζωή περιττό βάρος (Πλωτίνος, 2006, 283). Ο Πλωτίνος εδώ, δείχνει να βάζει την πνευματική ακεραιότητα πιο πάνω από τη σωματική κι αυτό δεν είναι άξιο απορίας, αφού – όπως έχει ήδη αναφερθεί – αυτή αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη του υπέρτατου σκοπού στο σύστημά του. Ο σοφός, ακόμη και με σωματικούς πόνους, μπορεί να επιτύχει την *ένωσιν*, όταν όμως αρχίζει να μην έχει συνείδηση του εαυτού του, το έργο αυτό καθίσταται δυσχερές και – σ' αυτή την περίπτωση – ο Πλωτίνος του αφήνει το περιθώριο να κρίνει μόνος του τί πρέπει να κάνει. Αν αποφασίσει ότι το βέλτιστο είναι να τερματίσει την ίδια του τη ζωή, τότε ο φιλόσοφός μας, θα μπορούσε ίσως να το θεωρήσει εύλογο.

Στην παράγραφο 16 της ίδιας πραγματείας, ο Πλωτίνος γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρος. Συγκεκριμένα, προς το τέλος της παραγράφου, σημειώνει πως αυτός που πρόκειται να γίνει σοφός κι ευδαίμων, πρέπει να έχει μόνο το Αγαθό (Έν) ως σκοπό του και να ζει σύμφωνα με αυτό, ενώ τα άλλα να τα αλλάζει «*παρέχοντας στον εδώ άνθρωπο όσα χρειάζεται και μπορεί αυτός να δώσει, όντας ο ίδιος άλλος και ανεμπόδιστος ακόμη και να τον εγκαταλείψει. Και θα τον αφήσει όταν έρθει η φυσική στιγμή, όντας όμως και ο ίδιος κυρίαρχος να αποφασίσει γι' αυτό*» (Πλωτίνος, 1.4.16). Βασική πτυχή της σκέψης του είναι ότι ο αληθινός εαυτός κάθε ανθρώπου, εδράζει στην καθαυτό ψυχή, η οποία μένει ανεπηρέαστη από σωματικές ή άλλες εξωτερικές επιδράσεις. Έτσι, ο αληθινός εαυτός μας, μόλις συνδεθούμε με αυτόν, είναι αδιαπέραστος από τις διακυμάνσεις της ενσώματης ύπαρξης, θεωρία που χαρακτηρίζει γενικώς την προσέγγιση του Πλωτίνου στην ηθική (Dillon, 1994, 237). Δεν προτείνει βέβαια την πλήρη εγκατάλειψη του σώματος, αφού στο κάτω-κάτω, αυτό είναι το όργανο που θα μας βοηθήσει να επιτεύξουμε τον σκοπό μας, ούτε απαξιώνει εντελώς την ενσώματη ζωή και οποιαδήποτε δραστηριότητα έχει να κάνει με αυτή. Ο ίδιος ο Πλωτίνος άλλωστε, με τη ζωή του και τον τρόπο που αντιμετώπιζε πρόσωπα και καταστάσεις, έδωσε το παράδειγμα (Πορφύριος, Περί του Πλωτίνου Βίου). Αλλά η προσκόλληση στα σωματικά και σε ό,τι έχει να κάνει με τον αισθητό κόσμο, μπορεί να αποπροσανατολίσει και να συγχύσει την κατώτερη ψυχή, να θεωρήσει πως το μόνο πραγματικό είναι ο κόσμος των αισθήσεων, με αποτέλεσμα να μην στραφεί ποτέ στην ανώτερη ψυχή, στον Νου, και συνεπώς να μην ενωθεί ποτέ με το Έν. Σίγουρα το βέλτιστο είναι να περιμένει κάποιος τη *φυσική στιγμή* για το θάνατό του, αξιοποιώντας έως τότε τις πνευματικές του δυνάμεις στο να επιτύχει τον υπέρτατο σκοπό του. Αν όμως οι συνθήκες όχι μόνο δεν το επιτρέπουν, αλλά το εμποδίζουν κιόλας, ο φιλόσοφος αφήνει στον άνθρωπο το δικαίωμα της επιλογής (*κυρίαρχος*), να αποφασίσει ο ίδιος για το τέλος του.

¹¹ Η φράση προέρχεται από τον Όμηρο, όταν ο Διομήδης παρακινεί τον Αγαμέμνονα να φύγει και να γυρίσει στην πατρίδα του, γι' αυτό έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η παραίνεση εδώ είναι προς τον φιλοσοφικό θάνατο (Πλωτίνος, 2006: 282).

Στις τελευταίες γραμμές της «Περί Ευδαιμονίας» πραγματείας ο Πλωτίνος παρομοιάζει το ανθρώπινο σώμα με μουσικό όργανο και λέει ότι ο άνθρωπος θα το φροντίζει και θα το ανέχεται, όσο μπορεί και το χρησιμοποιεί, όπως ο μουσικός τη λύρα του. Αν όχι, θα την αλλάξει με άλλη ή θα εγκαταλείψει τη χρήση της και θα τραγουδάει χωρίς τη συνοδεία οργάνων, περιφρονώντας τη, *έστω κι αν βρίσκεται δίπλα του*, κλείνοντας με τη φράση ότι το όργανο δεν του δόθηκε μάταια, αφού θα το έχει χρησιμοποιήσει πολλές φορές ως τότε (Πλωτίνος, 1.4.16). Έχει προταθεί από μελετητές του πλωτινικού έργου,¹² ότι εδώ έχουμε ακόμη ένα χωρίο, στο οποίο ο φιλόσοφος εγκρίνει – σε κάποιες περιπτώσεις – την αυτοκτονία, και ίσως αυτό να ισχύει. Όμως η φράση «περιφρονώντας τη λύρα, *έστω και αν βρίσκεται πλάι του*», παραπέμπει περισσότερο στην παραμέληση του σώματος και όσων έχουν να κάνουν με αυτό, παρά στο να αφαιρέσει κάποιος τη ζωή του. Προς τον φιλοσοφικό θάνατο και την αποδέσμευση της ψυχής από τα σωματικά πάθη φαίνεται να παραινεί σε αυτό το χωρίο ο Πλωτίνος, παρά προς οτιδήποτε άλλο.

Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Πλωτίνος δεν ανήκε στους ενθουσιώδεις υποστηρικτές της «ευλόγου εξαγωγής», αλλά θεωρούσε ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος η ψυχή, ειδικά αυτή του σοφού, να δεσμεύεται από τους περιορισμούς του σώματος, όταν το τελευταίο δεν δύναται να καταστεί περαιτέρω αρωγός στην πορεία για τη μυστική ένωση, πόσο μάλλον όταν αποτελεί τροχοπέδη για την επίτευξη του υπέρτατου σκοπού. Το πρόβλημα της αναστάτωσης και της επακόλουθης «μόλυνσης» της ψυχής, πρόβλημα που συνδέεται αναπόσπαστα με την πράξη της αυτοκτονίας, παύει να τον απασχολεί από τη στιγμή που αναπτύχθηκε πλήρως το δόγμα του περί μη διαπερατότητας της καθαυτό ψυχής, αν και η ηθελημένη αφαίρεση εκ μέρους κάποιου της ίδιας του της ζωής παρέμεινε στη σκέψη του ένα σοβαρό θέμα, που δεν έπρεπε να το παίρνει κανείς αγήφιστα και για το οποίο η τελική απόφαση εναπόκειται εξ ολοκλήρου στην κρίση του.

Συγκρουόμενα συμφέροντα: Δεν υπάρχουν.

Βιβλιογραφία

I. Ελληνόγλωσση

- Βιζυηνός, Γ. Μ. (1995). Η Φιλοσοφία του Καλού παρά Πλωτίνω. Αθήνα: Αρμός.
Πελεγρίνης, Θ. Ν. (1997). Οι Μάγοι της Φιλοσοφίας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Πελεγρίνης, Θ. Ν. (2004). Λεξικό της Φιλοσοφίας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
Πλωτίνος. Εννεάς Πρώτη (μτφ – σχόλια Παύλος Καλλιγιάς). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2006.
Πορφύριος. Περί του Πλωτίνου Βίου και της Τάξεως των Βιβλίων Αυτού (μτφ – σχόλια Παύλος Καλλιγιάς). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1998.

II. Μεταφράσεις

- Armstrong, A. H. (2006). Πλωτίνος (μτφ. Νίκος Παπαδάκης και Μαρτίνα Κόφφα). Αθήνα: Ενάλιος.
Dodds, E. R. (1977). Πλάτων και Πλωτίνος (μτφ Στέφανος Ροζάνης). Αθήνα: Έρασμος.
Windelband, W. & Heimsoeth, H. (2001). Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας (μτφ Ν. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

III. Ξενόγλωσση

- Dillon, J. (1994). Singing without an Instrument: Plotinus on Suicide. Illinois Classical Studies. 19, pp. 231-238.
O'Meara, D. J. (1991). Plotinus: An Introduction to the Enneads. Oxford: Clarendon Press.
Rist, J. M. (1967). Plotinus: The Road to Reality. Cambridge: Cambridge University Press.

¹² Ο Dean Inge στο «The Philosophy of Plotinus», II: 173, και ο John Dillon στο άρθρο του «Singing without an Instrument: Plotinus on Suicide» (Dillon, 1994: 231, 237).